Бронечка з «Чорної книги», або як солдат вермахту єврейку врятував

Броня Тартаковська з сином Леонідом на руках, 1939

Нещодавно світ згадував про 80-річчя трагедії Бабиного Яру. Але те, що сталося в Києві 29 вересня 1941-го, повторилося за два-три тижні в інших містах України. Так, 13-15 жовтня в яру на території Ботанічного саду Дніпропетровська (нині Дніпро) було розстріляно 10-12 тисяч євреїв. Мало кому вдалося пережити цю бійню.

В Архіві Науково-освітнього Центру «Голокост» у Москві зберігся лист, написаний Іллею Еренбургом Брониславі Куниченко 30 липня 1944 року, де письменник обіцяє включити історію її порятунку до «Чорної книги», над якою він тоді працював.

Броня Куниченко (Тартаковська) та її син Леонід — люди трагічної та водночас дивовижної долі. Пам'ять Броні зафіксувала картини дитинства та юності в рідному Нікополі. Ніби кінострічка — порятунок від погромів банд махновців і григорівців на руках у батька, повальний висипний тиф, Торгзін та НЕП, допомога «Джойнта» євреям, які голодували в перші роки після Громадянської війни. Ще пам'ятала Броня, як у будинку батьків відзначали єврейські свята. У Песах була маца, а напередодні Судного дня батько крутив над головою півня. Було і навчання в єврейській школі, на їдиші. Ним говорили і вдома.

Дівчинка захоплювалася танцями, пам'ятає — у шість років уперше виконала танець «Плач Ізраїлю», піднявши руки до неба. Щось подібне сталося з нею через багато років біля краю розстрільного урвища... Броня любила рухливі ігри, перепливала Дніпро. Можливо, ця «закваска» й допомогла їй не лише пережити нелюдські випробування, а й дожити до глибокої старості? Тартаковська дружила з дочкою Утьосова Дітою (Едіт) і на честь Утьосова назвала свого первістка Льонею — Леонідом.

Будівля міськради Нікополя, 1934

Після школи — робота в редакції місцевої газети секретарем, навчання на робітфаку. Брат Олександр та сестра Поліна на той час уже жили в Дніпропетровську, Броня залишилася в Нікополі. Вийшла заміж за українця, демобілізованого військового із Сум Сергія Куниченка. Сім'я чоловіка невістку не прийняла: «Нам із нею не жити...». Доля ж розпорядилася інакше. 1941-го, подолавши 600 кілометрів, Броня з дітьми прийде до Сум, до рідні чоловіка, де й дочекається Червоної армії.

1936 року народився Леонід, потім, 1939-го, Волік (Валерій). Війна застала Броню на Дніпропетровщині. Чоловіка, який уже встиг отримати обмороження «на тій війні незнаменитій», тобто, з Фінляндією, мобілізували, направили стримувати німців, що наступали. Броня з хлопчиками та батьками, разом зі старшою сестрою Поліною та її донькою Неллочкою, повинні були евакуюватися, але їхній ешелон розбомбили німці.

25 серпня 1941 року Дніпропетровськ було окуповано нацистами. Виконуючи наказ, Броня пошила нарукавні білі пов'язки із Зіркою Давида для дорослих членів сім'ї. Євреїв виганяли із черг за водою. Проте Броня, яка добре розмовляла українською й була не схожа на єврейку, накидала на шию довгу вовняну хустку і, приховавши пов'язку, носила воду й добувала їжу. Їй навіть вдалося здійснити сповнений небезпек похід до Верхньодніпровська, де в будівлі школи серед полонених перебував її чоловік, поранений осколками снаряду. Німці ледь не розстріляли його прямо в полі, врятувало знання німецької. Чоловікові вдалося не лише звільнитися, а й роздобути в комендатурі папірець німецькою мовою для дружини та дітей, і всі разом вони вирушили назад, до Дніпропетровська.

Леонід і Валерій, 1941

Про те, що було пізніше, розказано в «Чорній книзі» на основі листа Тартаковської, адресованого члену ЄАК Іллі Еренбургу.

«Усім євреям наказали зібратися біля магазину «Люкс», нібито для організації гетто. Тут нас вишикували в колону й кудись повели. Коли пройшли єврейський цвинтар і вийшли на пустир біля залізниці, спереду пролунали постріли. Тоді ми все зрозуміли… Але цього разу черга до нас не дійшла, бо надворі почало смеркатися. Натовп у кілька тисяч людей зігнали до якогось паркану й оточили з усіх боків…». Серед них були батьки Броні, її сестра Поліна з маленькою Неллочкою, двоюрідний брат матері Давид.

Маленький Льоня запам'ятав, що членам змішаних сімей та доброзичливим сусідам було дозволено супроводжувати колону тротуаром: «Вздовж лівого тротуару йшов дядько Давид із Неллочкою на руках. Тротуаром йшла тітка Аня (росіянка) — дружина дядька Давида. Неллочка захотіла пити. Тітка Аня зайшла в один із будинків і принесла в склянці воду. Поліцай, що стояв поруч, вибив склянку, не давши дитині напитися».

Коли колона пройшла цвинтар і повернула наліво, німці почали підганяти людей собаками, а поліцаї ціпками. До настання темряви першого дня німці не встигли всіх розстріляти. Тих, хто залишився живим, конвой відтіснив до водонапірної вежі. Леонід пам'ятає, що було холодно, він стояв у багні, що примерзало до ніг. Хотілося їсти. Йому «пощастило» — поруч впала людина обличчям у багнюку. «Дідусь Яша вийняв мене з крижаного місива й посадив на спину трупа, де я і просидів ніч з 13-го на 14-е жовтня, до команди йти до рову». «Коли розвиднілося, на пустирі з'явилися німецькі солдати з патронними ящиками, продовжує Леонід. — Потім нас почали гнати до ям у кінці пустиря, почулися крики, постріли». Дорогою до рову, Броня просила вибачення в батьків, на що батько встиг заперечити: «Ні, Бронечко, ти залишишся живою й молитимешся за нас». Поліна встигла нагадати, що в комірчині квартири є схованка, там залишилися деякі речі, які можуть стати в нагоді. «Я впала на коліна й обійняла своїх дітей, і в цей момент підійшла якась людина і сказала, що виведе мене з дітьми з натовпу, — йдеться в «Чорній книзі». — Незабаром ми вже опинилися з ним на цвинтарі біля дороги».

Дніпропетровськ у роки німецької окупації

Леонід згадує, що «якась людина» була високим німцем у військовій формі. «Бабуся Соня кричала: «Б-г рятує мою доньку! Нехай хоч вона врятується й розповість, як ми вмирали!». Коли ми йшли, бабуся кричала: «Броня! Щоби ти за нас молилася!». А мамина сестра Поля кричала моторошним, передсмертним, незабутнім криком: «Бронечка! Візьми Неллочку! І відштовхувала від себе до нас дитину».

Через багато років у своїй книзі «Люди. Роки. Життя» Ілля Еренбург, напише: «Мені відомий випадок, коли німецький солдат врятував жінку з дітьми. Це було у Дніпропетровську 1941 року; приречені чекали, коли їх поженуть до рову. Тоді до Броні Тартаковської підійшов солдат і тихенько сказав: «Я вас зараз звідси виведу». І додав: «Хто знає, що ще трапиться з нами».

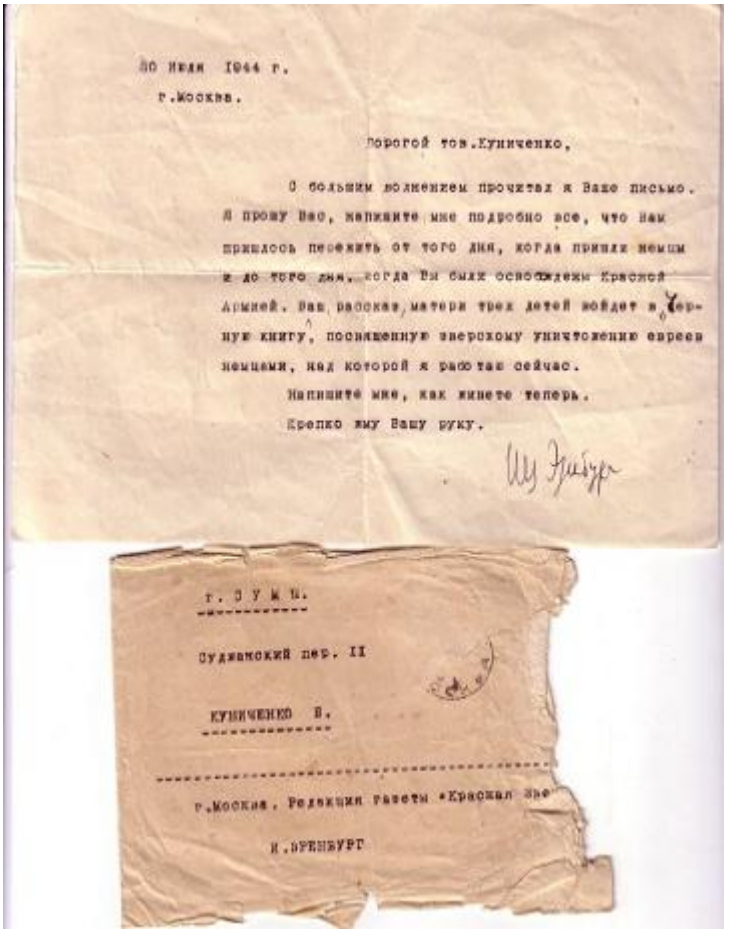
Їй вдалося дістатися додому. 15 жовтня 1941 року її чоловік дістав в обмін на чоботи довідку з трикутною печаткою управдому. Тепер його дружина та діти — українці. Так єврейка Броня Тартаковська стала Лідією Яківною Куниченко. Того ж дня родина поїхала з Дніпропетровська.

Шлях пішки до міста Суми, до рідні чоловіка, зайняв півтора місяці. Понад 600 кілометрів. Незважаючи на виправлені документи на ім'я Лідії Куниченко, у дівоцтві Глущенко, жінку викликали до поліції — ходили чутки, що Куниченки ховають «жидівку». Врятувало самовладання. З міста довелося тікати, тинятися селами.

Так вона потрапила до Марківки, де 9 липня 1943 року народився третій син, Сашко (нині — заслужений тренер, майстер спорту з настільного тенісу). На щастя, світ не без добрих людей — допоміг місцевий хірург. Крім нього ніхто не знав, що Броня — єврейка. Леонід згадував, що вижили вони в ті страшні місяці з молодшим братом просто дивом, «жили в хліві, відігрівала нас пара від теплого дихання корови та теляти»

Броня Тартаковська, 1947

30 июля 1944 г.
г.Москва.

Дорогой тов.Куниченко,

С большим волнением прочитал я Ваше письмо. Я прошу Вас, напишите мне подробно все, что Вам пришлось пережить от того дня, когда пришли немцы и до того дня, когда Вы были освобождены Красной Армией. Ваш рассказ, матери трех детей войдет в черную книгу, посвященную зверскому уничтожению евреев немцами, над которой я работаю сейчас.

Напишите мне, как живете теперь.

Крепко жму Вашу руку.

г. С У М Ы.

Судмакский пер. II

КУНИЧЕНКО В.

г.Москва. Редакция газеты «Красная зве

И.ЭРЕНБУРГ

Лист Еренбурга від 30 липня 1944 року на ім'я Куниченко

Теплої осені 1943 року Броня зрозуміла — німці йдуть. Але небезпека за гинути була до останнього дня. Після звільнення, чоловіка Броні одразу забрали до армії, а сама вона, повернувшись до Сум, пішла працювати у військовий шпиталь. «Мені 27 років, але я зовсім стара, — писала вона Іллі Еренбургу, дізнавшись про те, що той збирає свідчення вцілілих від масового знищення євреїв».

Один з уроків, які нам дала Броня Тартаковська, — це урок єврейської самоідентифікації. Незважаючи на численні поради залишатись українкою Лідією Куниченко, вона отримала відновлене свідоцтво про народження та інші документи, де в графі «національність» значилося «єврейка». Просто не могла уявити, що може бути інакше.

Багато років пропрацювала в рідному Нікополі. Виросли троє синів. Дочекалася й онуків. Втратила сина Валерія, якого під час розстрілу тримала на руках.

У 1991 році Броня поїхала до Ізраїлю, спустившись з трапу літака, не стримуючи почуттів, що нахлинули, поцілувала землю. А в Стіну Плачу вклала записку «Живи, Ізраїлю!». 15 жовтня 1996 року, у свій день народження, Броня поділилася спогадами, відповівши на запитання інтерв'юера Фонду Спілберга.

Броня з сином Леонідом, в руках якого портрет загиблої бабусі Соні. В руках у Броні - фото покійного сина (Валерія), 2007. Фото Григорія Рейхмана

Син Леонід у 2006 році розповів в інтерв'ю «Яд Вашем» не тільки про пережите в роки Голокосту, а й про свою повоєнну долю. Деякий час він очолював місцеве відділення колишніх в'язнів концтаборів та гетто. У 2011 оригінал листа Еренбурга з домашнього архіву Б. та Л. Куниченків було передано до НВЦ «Голокост».

Усього півтора місяця не дожила Броня до свого 98-річчя, померши у серпні 2012 року в Араді. На цьому можна було б поставити крапку, але... У жовтні 2012 року Леонід Тартаковський-Куниченко у супроводі одного з авторів цієї статті відвідав Дніпропетровськ (Дніпро) на запрошення Центру «Ткума» та директора музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» д-ра Ігоря Щупака.

Григорій Рейхман (Ізраїль), Леонід Терушкін (Росія)

Ілюстрації надані Архівом НВЦ «Голокост» (Москва), Григорієм Рейхманом з особистого фотоархіву, а також прес-службою «Яд Вашем» та Всеізраїльським об'єднанням вихідців з України